

Türkiye’de İç Göçler, Kentle Eklemlenme ve Barınma Sorunları¹

Melih Ersoy

GİRİŞ

Küreselleşme sürecinin yol açtığı yeni gelişmeler, dünya ülkelerini yeni rotalar çizmeye zorlarken, iktisadi kalkınmalarını ve toplumsal modernleşmelerini tamamlayamamış çevre ülkeler bu sürecin neden olduğu olumsuzluklara ek olarak, nicelik ve nitelik değiştiren müzmin sorunlarına da çare aramaya devam etmektedirler.

Bu süreçte dünyanın küresel kentleri, ya da bir başka deyişle, “dünya kentleri”, yoğunluğu iyice artan dış göçlerle boğuşurken; iç göçler, dünya kapitalist sisteminden kopamayan çevre toplumsal oluşumların karşılaştığı en önemli toplumsal sorunlardan birisini oluşturmaya devam etmektedir.

Ülkemizde de durum farklı değildir. 1980 nüfus sayımına göre nüfusumuzun yaklaşık yarısı kentlerde yaşamakta iken, bugün bu oran toplam nüfusun 2/3 üne ulaşmıştır. 1970 ila 1990 yılları arasındaki 20 yıllık dönemde toplam ülke nüfusu yaklaşık % 60 artarken, nüfusu 10.000’in üzerindeki yerleşmelerde bu artış ülke ortalamasının 2.65 katı olmuştur. 1990 ila 2000 yılları arasındaki 10 yıllık süre göz önüne alındığında ise, ülke toplam nüfusu %12 artarken kentlerde bu oran %30 olarak gerçekleşmiştir. Özetle, her ne kadar ülke genelinde nüfus artış hızımız geçmiş dönemlerle karşılaştırıldığında düşmekte ise de toplam nüfusumuz içinde kentli nüfusun payı artmaya devam edecektir. Yine, gelecek dönemde, kentsel nüfus artışı içinde kırsal alanlardan gelen göçün payı görece olarak düşecek ise de, özellikle büyük metropollere yönelen iç göçlerin yol açacağı toplumsal sorunlar belirli bir süre daha önemini korumayı sürdürecektir.

Bu bildiriye, öncelikli olarak, göç olgusunun, başta konut gereksinimi olmak üzere kentsel alanlarda yarattığı sonuçların yanı sıra, kente göç eden nüfusun kenti ve kendilerini nasıl dönüştürdükleri üzerinde durulacaktır. Bu genel çerçevede, sunuşumun birinci bölümünde, göç olgusunun nedenleri ile kentsel alanlarda yol açtıkları değişimlerin farklı paradigmlar açısından nasıl değerlendirildiğine değineceğim. Bu bölümü, iki kapsamlı alan çalışmasında toplanan verilerinin geliştirilen kuramsal çerçevede değerlendirilmesi izleyecektir. Bu iki göç çalışmasının, coğrafi konumları, toplumsal yapıları, göç nedenleri ve yol açtıkları sorunları birbirinden oldukça farklı iki örneği kapsamı bakımından özellikle seçilmiş olduğunu belirtmek istiyorum. Bu çerçevede, ikinci bölümde Ankara’ya göç eden İskiliplilerin, üçüncü bölümde ise, zorunlu göç ile doğu ve güneydoğu kentlerine yerleşen nüfusun kentsel yaşamla nasıl eklemlendiğine ilişkin bulguları sizlerle paylaşmak istiyorum. Son bölümde ise bu bulguların genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1. BÖLÜM

Bildirimim birinci bölümde, farklı paradigmlar bağlamında göç olgusuna makro düzeyde açıklamalar getiren kuramsal bakış açılarına değinmek istiyorum.² Göç konusunda binlerce

¹ 13-14 Ocak 2007 günü TBMMOB Mimarlar Odası tarafından Mersin’de yapılan *Mimarlık ve Kent Buluşmaları* toplantısında sunulan bu bildirim hazırlanmasında, TMMOB Toprak Reformu Kongresi, Şanlıurfa, Kasım 2005 de sunulan bildirimden yararlanılırken anılan bildiri büyük ölçüde yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiştir.

ampirik araştırma yapılmış olmasına karşın, göç olgusunu makro ölçekte geliştirilmiş bir kuramsal perspektif içinde ele alan çalışma sayısı sınırlıdır. Ulusal ve uluslararası göçlerle ilgili olarak bugün büyük bir kesimin üzerinde uzlaştığı tutarlı bir kuramdan söz etmek olanağı yoktur.

İlk sözünü etmek istediğim paradigma, “modernleşme” genel başlığı altında ele alınabilir. Kapitalist dünyada varolan egemen ilişkileri korumaya yönelik düzenlemeci felsefe bağlamında ele alacağımız bu paradigma, özellikle 2.Dünya Savaşını izleyen yıllarda kazandığı popülerliği ile, uzun bir süre göç üzerine yapılan araştırmaların ideolojik arka planını oluşturmuştur. Bu paradigma, yapısal işlevselci bir yaklaşımla, neo-klasik iktisat kuramının temel varsayımlarından yola çıkarak, piyasa mekanizmasına dıştan zorlamalarla müdahale edilmemesi durumunda, arz ve talep yasasının sistem içi dengeleri büyük ölçüde sağlayacağını varsaymaktadır. Buna göre, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde, emek gücü arz ve talebi ve buna bağlı olarak ücret düzeyleri, coğrafi olarak dengesiz bir dağılım göstermektedir. Emek açısından zengin olan sermaye yoksunu birimlerin ucuz emek gücü, sermayesi bol, ancak yeterli emek gücüne sahip olmayan yörelere doğru hareket ederek yerleşmeler arasındaki ücret dengesizliklerini giderecektir.

Bu bağlamda, göç olgusu, ücret farklılıklarının mekansal birimler arasında dengesiz dağılımının giderilmesine katkı yapan bir mekanizma olarak görülmektedir. Büyüme hızının görece düşük olduğu yörelerden daha gelişmiş olanlara yönelen göç, bir yandan, emek gücü gereksinimi az olan kırsal alanlardaki –ya da küçük kentlerdeki- istihdam baskısını azaltarak verimliliği artırırken, diğer yandan da kentsel alanlara taze emek gücü sağlayarak, ücretlerin aşırı düzeyde artmasını önleyecektir. Zaman içinde, kentsel alanlarda emek gücü piyasasında yeni dengeler oluşacak ve göç hareketi yavaşlayacaktır. Böylece, başlangıçta var olan yerleşmeler arası dengesizlik uzun dönemde giderilmiş olacaktır. Bu denge kuramında piyasa mekanizmasının işleyişine dışarıdan bir müdahale yapılmaması durumunda, göç, dengesizlikleri gideren olumlu bir nüfus hareketi olarak görülmektedir.

Modernleşme paradigmasının mekansal birimler arasındaki emek gücü ile sermaye arasındaki dengesizlikleri ve ücret düzeylerindeki farklılıkları temel alan makro ölçekteki göç kuramları, yine Ortodoks iktisat kuramı çerçevesinde, bireysel seçime vurgu yapan mikro ekonomi kuramları ile desteklendi. Buna göre, öznelere/bireyler, rasyonel kararlar alırlar; yaptıkları fayda – maliyet hesabına göre, bir başka yerleşmeye göç etmeleri durumunda pozitif bir net getiri elde edeceklerine kanaat getirirlerse, göç kararı alırlar. Kuşkusuz bu hesaplamada göç edilecek yerdeki istihdam koşulları ile iş bulma olasılıkları da hesaba dahil edilir. Bu kurama göre bireyler, tüm bu sınırlamaları göz önüne alarak, yetenek ve becerilerine göre en verimli olacakları, dolayısıyla en yüksek ücreti alabilecekleri mekansal birimlere göç etme eğilimindedirler. Bölgeler ve ülkeler arasındaki göç akışının büyüklüğü bu şekilde alınmış bireysel kararların toplamı olarak görülmelidir.

1980’li yıllardan başlayarak adını duyurmaya başlayan ve neo- klasik iktisatın bir dizi varsayım ve sonuçlarını eleştiren “yeni göç ekonomisi” de yine düzenleme felsefesi bağlamında modernleşme paradigması içinde ele alınmalıdır. Bu yeni yaklaşımın temel vurgusu, göç kararının bireysel düzeyde değil daha geniş bir birimde, genellikle aile ya da hane halkı düzeyinde alındığına dikkat çekmesidir. Bu birimlerde hane halkı bireyleri tarafından ortaklaşa alınan göç kararı, salt beklenen geliri azami düzeye çıkartmak için değil, iyi işlemeyen piyasa

² Bu bölümdeki kuramsal değerlendirmeler için bkz. Ersoy, M. (1985), *Göç ve Kentsel Bütünleşme*, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayınları n.2 , Ankara ve Massey D.S.,(1993), “Theories of International Migration: A Review and Appraisal”, *Population and Development Review*, 19 (13), ss.431-466.

mekanizmasının neden olduğu bir dizi riskleri en aza indirmeyi amaçlar. Bu ereve de g, yoksul kesimin riskleri dağıtılarak azaltma stratejilerinden birisi olma işlevini görür. Bu bakımdan, tüm aile bireylerinden çok, bir ya da ikisinin göç ederek haneye ek ya da düzenli bir gelir akışı sağlaması yeğlenir. Gn ortaya çıkması için, g alan ve veren mekansal birimler arasında ücret ve istihdam farklılıkları açısından asimetrik bir ilişki olması zorunlu değildir; gelir dağılımının düzeltilmesi ve sosyal ve ekonomik riskleri azaltacak devlet politikalarının yaşama geçirilmesi glerin azalmasına katkı verecektir.

Modernleşme paradigmasının, glerin bölgeler ve ülkeler arası dengesizliklerin giderilmesindeki olumlu bir işlev üstlendiği yönündeki savlar, 1960'lı yıllardan başlayarak yavaş, ancak etkili bir biçimde eleştirilmeye başlandı. Kapitalist retim tarzını yücelten Ortodoks iktisat kuramının, sıklıkla başvurduğu “denge” nosyonunun, gerçek yaşamda kapitalist ilişkilerin yol açtığı dengesiz/eşişsiz gelişme eğilim ve süreçlerini gizleyen bir kavram olarak kullanıldığı ileri sürülmeye başlandı.

Bu bağlamda, emek sermaye hareketinin ülkeler ve bölgeler arasındaki dengesizliği azaltmak bir yana, daha da artırdığı ileri sürülmeye başlandı. G mekanizmasının da benzer biçimde, kırsal bölgelerden kentlere bir emek ve sermaye aktarımı sağlayarak var olan dengesizliğin daha da keskinleşmesine yol açtığı savunulmaya başlandı. Sonradan Bağımlılık Okulu adını alacak olan ve yapısal mekanizmaların belirleyici önemine vurgu yapan bu karşı paradigmaya göre, gn kaynağı, gelişmiş metropollerin sürekli kendi lehine işleyen piyasa mekanizmalarında aranmalıdır. Kapitalizmin bölgeler/uluslararası dengesizlik yaratan yapısal mekanizmaları yaratan ve yeniden üreten doğası, devlet politikalarıyla müdahale edilmemesi durumunda bölgeler arası dengesizliklerin dayanılmaz boyutlara ulaşacağı ileri sürülmektedir. Özetle, yerleşim birimleri arasındaki eşişsiz değişim ilişkilerinin oluşturduğu sömürü zinciri, sermayenin üretimi ve yeniden üretimi için zorunlu bir ön koşul olarak görülmektedir.

Bu bağlamda geliştirilen çok sayıda kuramdan “ikili emek piyasası” ve “dünya sistemleri” kuramlarına kısaca değinmek istiyorum. Her iki kuramın da, bireysel seçimleri ne çıkartan neo-klasik yaklaşımlara karşı, yapısal ögeler üzerinde durduklarını ve bireyleri sadece bu yapıların taşıyıcıları olarak gördükleri, öncelikle vurgulanmalıdır. “Ikili emek piyasası” kuramına göre, ulusal ve uluslararası gt tetikleyen, g veren yerleşmedeki sorunlardan çok, sanayi toplumlarının emek talebidir. Bu toplumsal yapıların yarattığı ikili emek piyasasının düşük ücretli, düşük statülü, güvencesi ve geleceği olmayan, esnek işlerine talep oluşmamaktadır. Ve bu aığım -ücret düzeyleri sabit tutarak- kapatılabilmesi için geriye tek seçenek olarak, gle gelecek olan insan sermayesi düşük emek gücü kalmaktadır.

Dünya Sistemleri Kuramı, bu yapısal ilişkiyi makro ölçekte küresel düzeyde ele almakta ve uluslararası gn kaynağını, kapitalist üretim ilişkilerinin evre ülkelere girmesi ile bu ülkelerin kapitalist olmayan geçimlik ekonomilerinin içsel dengelerini alt st etmesinde görmektedir. Smrgecilikle başlayan bu süreç, bugün komprador burjuvazi desteğindeki yeni sömürgeci hkmetler ile çok uluslu şirketler aracılığı ile sürdürülmektedir. Dünya sistemleri kuramına göre, g, kapitalist birikim sürecinin küresel düzeyde kaçınılmaz olarak bozduğu ve alt st ettiği yapıların yol açtığı doğal bir sonuçtur.

Yukarıda tartıştığımız ve birbirinin hemen tümüyle karşıtı olan bu iki paradigmayla ilgili olarak yapılan eleştirilere burada girmek istemiyorum. Ancak, bu eleştirileri büyük ölçüde gidermeye çalışan bir başka yaklaşımdan kısaca söz etmek gerekiyor. 1970'li yılların sonları ile 1980'li yılların ilk yarısında hızla parlayan ancak, post- modernist felsefe ve toplumbilim çalışmaları ile küreselleşme ideolojisinin baskın tartışmaları arasında etkisizleştirilip gündem dışına itilen “retim tarzlarının eklenmesi” perspektifinde söz etmek istiyorum. Bu kuram vurgusunu,

diğer iki paradigmanın yaptığı gibi, salt iç ya da dış dinamiklerle sınırlandırmamaktadır. Bunun yerine, çevre ülkelerde iç ve dış dinamiklerin birbirini karşılıklı etkilemesi ve birbirleriyle mücadele etmesiyle oluşan/ biçimlenen yeni sentez üzerine durulmaktadır. Bu çerçevede öne çıkartılan, farklı üretim tarzlarının birbirleriyle eklemlenme biçim ve süreçlerinin yol açacağı sonuçlardır. Böylece, göç olgusunu bireysel davranış ve karar verme modelleri bağlamında ele alan yaklaşımlar eleştirilerek, kapitalist üretim tarzının kırsal yörelerde varolan üretim tarzları ile eklemlenme biçiminin üreticiler üzerindeki sonuçları araştırılmaktadır. Kapitalizmin egemen üretim tarzı olduğu günümüz çevre toplumlarında, kırsal alanların üretim araçlarından yoksun bırakılan kesimi, tek sermayesi olan emek gücünü daha rahat satabileceği kentlere göç etmek zorunda kalmaktadır. Diğer bir deyişle, kırdan kente göç, kapitalist üretim tarzının, kendine yeterli üretim birimlerini parçalayarak/dağıtarak, genişletilmiş yeniden üretimin maddi temellerini sağlama almak amacın katkıda bulunan bir olgu olarak görülmelidir.³

Sunuşumun ikinci ve üçüncü bölümlerine geçmeden önce, yukarıda genel çerçevesini çizdiğim farklı paradigmanın, büyük kentlere yerleşen göçmenlerin kentsel yaşamla nasıl bir etkileşim içine girdikleri, onunla nasıl eklemlendikleri konusunda ileri sürdükleri görüşlere değinmek istiyorum.

Modernleşme paradigması bu bağlamda “bütünleşme” kavramı üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda “bütünleşme”den anlaşılan, “modernleşme” olarak adlandırdıkları evrim sürecinin alt evrelerinde bulunan göçmen nüfusun, kentte bir dönüşüm geçirerek modernleşme sürecinin daha üst evrelerine ulaşmış kentsoylu kesime benzemesidir. Kuşkusuz, kente yerleşen kesimin beraberinde getirdiği insan sermayesinin niteliği bütünleşme sürecinin karakterini ve hızını etkileyecektir. Göçün kendisi gibi kentsel alanlarda yol açacağı toplumsal sorunlar da geçicidir ve zaman içinde yeni dengelere ulaşarak göçler azalacak ve göçmen nüfus da kentlileşecektir. Bütünleşmenin asimilasyon (aynılaşma, birleşme) biçiminde gerçekleşmesinin Modernleşme kuramcılarının rahatsız etmek bir yana, örtük biçimde yeğledikleri bir durum olduğu da burada belirtilmelidir.

Yapısalcı vurgusu öne çıkan Bağımlılık paradigması ise yukarıdaki varsayımı tümüyle yadsır. Çevre toplumsal formasyonlarda göçmen nüfusla ilgili olarak Modernleşmecilerin bütünleşme yönündeki beklentisinin gerçekleşmeyeceğini ileri sürerler. Bağımlılık Okuluna göre, çevre ülkelerin kentlerinde toplumsal kesimler arasında gözlemlenen farklılığın kaynağı, çevre ile merkez ülkeler arasındaki bağımlılık ve sömürü ilişkilerinde aranmalıdır. İkili emek piyasasının varlığı geçici değil yapısal bir özellik taşıyor; kapitalist sistemin kendini yeniden üretmesinin vazgeçilmez koşullarındandır. Bu ilişkiler var olduğu sürece toplumun farklı tabakaları arasındaki uçurumlar artacak ve “marjinalleşme” kalıcı bir olgu olarak, daha da geniş toplum kesimlerine yayılacaktır. Avrupa Birliği örneğinde görüldüğü gibi, üye ülkeler genelinde vatandaşlar arasındaki ekonomik ve sosyal eşitsizliğin bir dizi ulusal ve ulus üstü mekanizmalarla azaltılması durumunda bile, -yeni liberal politikalarla daha da güçlenmiş olan- yapısal mekanizmalar varlığını sürdürmektedir. Tek fark, bu kez anılan mekanizmaların taşıyıcılarının AB üyesi vatandaşlar yerine kaçak işçiler olmasıdır. Bu durumda ekonomik sömürü ve sosyal adaletsizlik ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile güçlenerek varlığını sürdürmektedir⁴. Diğer bir deyişle, mevcut

³ Günümüz çevre toplumlarında yapılan göç çalışmalarında “üretim tarzı” kavramının dar anlamı ile değil, en geniş ve esnek biçimiyle, salt iktisadi boyutla sınırlı olarak kullanılmaması durumunda yararlı olacağı da belirtilmelidir.

⁴ Lawrence, C., (2005), “Re-Bordering the Nation: Neo-Liberalism and Racism in Rural Greece”, *Dialectical Anthropology*, c.29, ss.315-334.

yapı sorgulanmadığı sürece evrim bütünleşme değil, marjinalleşme yönünde olmaya devam edecektir.

Eklemlenme yaklaşımının bakışı ve vurgusu daha farklıdır. Eklemlenme perspektifi, bu türden toptancı, makro varsayımlar yerine, göçmenlerin kentlilerle birlikte oluşturacakları yeni bileşimin niteliği üzerinde durur. Bu karşılıklı etkileşimin çoğu durumda sorunsuz olmayacağı açıktır; çünkü her iki kesim de diğerini dönüştürmeye çalışacaktır. Yeni bileşimde, daha güçlü ve yerleşik olan kent kültürü, ideolojisi ve ekonomisinin başat unsurlar olmasına karşılık, göçmenlerin kırdan taşıdıkları, beraberlerinde getirdikleri kültürel, ideolojik ve ekonomik öğeler de varlığını sürdürmeye çalışacak ve böylelikle birbirini karşılıklı etkileyen yepyeni bir eklemlenmiş kentsel yapı ortaya çıkacaktır. Yeni kentsel yapı, her iki tarafın özgünlüklerini -farklı ağırlıklarda da olsa- içeren yepyeni bir sentez olarak algılanmalıdır. Kanımızca da göç olgusu ve göçmenlerin kentte sürdürdükleri yaşam tarzının böyle bir perspektiften incelenmesi daha kapsamlı bir kuramsal şemanın geliştirilmesine katkıda bulunacaktır.

Farklı paradigmalardan göçmen nüfusun kentle eklemlenmesi konusundaki görüşlerine böylece değindikten sonra, görgül araştırmalarla ulaştığımız bulguları bu genel çerçeveden irdeleyerek genel bir değerlendirme yapabiliriz.

2. BÖLÜM

Sunuşumun ikinci ve üçüncü bölümlerinde, son yıllarda yürütücüleri arasında bulunduğum iki birbirinden oldukça farklı göç sürecinin bulgularından yararlanarak yukarıdaki kuramlara ilişkin değerlendirmelerde bulunmak istiyorum.⁵

Birinci olarak ele alacağım araştırma, son elli yıllık süre içinde İskilip ilçe merkezi ve köylerinden Ankara'ya göç eden göçmenleri kapsamaktadır. Bu araştırmanın özgün yanı Türkiye'de aynı göçmen grubu üzerine farklı yıllarda yapılan tek çalışma olmasıdır⁶. Burada, İskilip'ten göç edenler üzerine 1970, 1980 ve 2003 yıllarında⁷ yapılan çalışmalardan sonuncusunun bulguları temel alınarak, daha öncekilere de gönderme yapılacaktır.

2003 yılında yapılan araştırmada Çorum iline bağlı küçük bir İç Anadolu ilçesi olan İskilip'ten göç eden 307 denekle görüşülmüştür. Bunların yaklaşık yarısı 1980 öncesinde, diğer yarısı ise 1980 yılı ve sonrasında (sırasıyla % 44 ve % 56) Ankara'ya göç etmişlerdir. İlk grup ortalama 36 yıldır kentte yaşarken, ikinci grup için bu süre 13 yıldır. Deneklerin % 73 ü ilçe merkezinden kalanı ise İskilip'e bağlı köylerinden Ankara'ya göç etmişlerdir. Burada hemen vurgulanması gereken nokta, bu iki kesime ilişkin sosyo-ekonomik verilerin birbirinden oldukça farklı olmasıdır. İskilip ilçe merkezinden göç edenler eğitim, gelir ve meslek gibi insan sermayesi göstergeleri açısından köyden göç edenlere göre daha yüksek bir ortalama düzeyi temsil etmektedirler.

Araştırmanın ilk verileri, neo-klasik kuramı temel alan modernleşmeci görüşlerin tersine, İskilip'li göçmenlerin "eğitimsiz işgücü havuzu" olmadığını göstermektedir. Nitekim ülkemizde göç üzerine yapılan alan çalışmalarının çoğunda, göç ile eğitim arasında doğrusal bir ilişki olduğu, bir başka deyişle, göç etme eğiliminin eğitim düzeyi ile doğru orantılı olarak arttığı

⁵ Her iki çalışmanın da oldukça kapsamlı araştırmalar olduklarını, dolayısıyla bu sunuş kapsamında son derece özet bir değerlendirme yapılacağını belirtmek gerekiyor.

⁶ Bu durumun göç araştırmalarının önemli eksikliklerinden birisi olarak gösterilmektedir. Bkz. Pooley, C.G. ve Whyte, D. (1990), "Introduction: Approaches to the Study of Migration and Social Change"

⁷ Kapil ve Genççağa 1970; Ersoy, 1980, Ersoy, Balaban, 2002

belirtilmektedir. Bu varsayıma koşut olarak, araştırmamızda da, görüştüğümüz kişilerin çok büyük bölümünün eğitim düzeylerinin, ülke ve Ankara kent ortalamalarının üzerinde olduğu anlaşılmıştır. İskilipli göçmenlerin yarıdan fazlası (% 55) ortaokul ve üstünde eğitim görmüşlerdir.

Göç eden kesimin nitelikleri araştırılırken sorgulanan diğer bir konu, göçmenlerin gelir düzeylerinin göç ettikleri yörede yaşayanlarla karşılaştırılmasıdır. Araştırmamızda, göçmenlerin büyük kesimi (%70) gelir düzeylerinin, memleketleri olan kasaba ya da köydeki nüfusun gelir düzeyi ile karşılaştırıldığında, "ortalama" ve "ortalamanın üzerinde" olduğunu belirtmişlerdir. İskilip örneğindeki bulgular, göç eğiliminin, eğitim düzeyi daha yüksek olan orta gelir gruplarında yer alan insanlar arasında daha güçlü olduğunu göstermektedir.

Göçmenlerin kentte halen yaptıkları işe bakıldığında, alan çalışmasına katılan hane halkı fertlerinin, ¼ ünün -TÜİK'in tanımı ile- "ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri" ile "müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri" gibi uzmanlık isteyen meslek gruplarında çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu oran İskilip ve Ankara kent ortalamalarından yüksektir.

Yukarıdaki veriler, kentte kalış süresinin artmasına ve göçmenlerin ilçe merkezinden gelmesine bağlı olarak olumlu yönde değişmektedir. Diğer yandan, ekonomik ve eğitimle ilgili göstergeler açısından kent ortalamasını yakalayan ve yer yer aşan İskilipli göçmenlerin, gerek kentte görüştüğü kişiler, gerekse göç ettikleri yerle olan ilişkileri açısından, bir kültürel gecikme yaşadıklarını ve hemşerileriyle olan sosyal ve kültürel bağlarını çok daha uzun süre ile korudukları görülmektedir.

Özetle, bu bölümde ulaştığımız sonuçlar, Ankara'ya yerleşen İskilipli göçmen nüfusun bir dizi değişken bakımından, göç ettikleri yörenin *ortalamanın altı ya da tipik değil ortalama üstü bir kesimini* oluşturduklarını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, Bağımlılık paradigmasının görüşlerini destekler biçimde, göç olgusu yerleşim birimleri arasında denge sağlamak bir yana göç ettikleri yerleşmenin daha da geri kalmasına katkıda bulunmaktadır.

Diğer yandan, -kültürel gecikmenin yol açtığı durum bir yana bırakıldığında- deneklerin eğitim düzeyi, meslek statüsü, aile yapısı ve gelir düzeyi gibi sosyo-ekonomik niteliklerine ilişkin tüm veriler, İskilip'ten gelen göçmenlerin, Ankara kent nüfusundan nitelik olarak farklı ve kentle bütünleşememiş "marjinal" bir topluluk oluşturmadığını göstermektedir. Hatta yer yer kent ortalamalarının üzerindeki niteliklere sahip oldukları ve kentsel yaşamla eklemlenmekte sorunlu bir kesimi oluşturmadıkları anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, modernleşme okulunun iyimser yaklaşımı desteklenirken, kültürel bağların gücünü sürdürmesi ise, eklemlenme yaklaşımının öngörülleri ile uyum içindedir.

Kentte yaşanan konut, komşuluk özellikleri ve kentsel mekandaki hareketlilik sosyal devinim ve bütünleşme modellerinin önemli göstergelerindedir. Kente göçenlerin de ilk ya da en önemli istekleri, niteliği ne olursa olsun, bir konut sahibi olmaktır. Toplumsal gönenç sisteminin iyi düzenlenmediği ve yaygın olmadığı bir ülkede ev sahibi olmaya verilen büyük önem son derece anlaşılabilir bir olgudur. Böylece, bir yandan önemli bir harcama kaleminin başka tüketim alanlarına aktarılması sağlanabilmekte, diğer yandan gecekondu bölgelerinde, konutlara yapılan eklemelerin kiraya verilmesi ile aile bütçesine ek bir gelir elde edilebilmektedir. Bunlara ek olarak, kentin büyümesi ile dış kuşaklarda yer alan gecekondu bölgelerinin kentin imarlı kesimi içine alınması, bu bölgelerdeki kentsel toprağın değişim değerini büyük ölçüde arttırmakta ve oturulan konutlar, spekülatif amaçlı olarak da değerlendirilebilmektedir (Ersoy,1994: 59).

Ülkemizde yapılan bazı çalışmalar, gecekondulu nüfusunun çok büyük bölümünün başka yerleşmelerden göç eden ailelerden oluştuğunu, bu nedenle de “göçmen nüfus” ile gecekonduda oturan nüfus”un büyük oranda örtüştüğü ileri sürülmektedir (Alpar, 1991: 6).

Ancak bu saptamanın çok genel bir ifade olduğu ve göçmenlerin tümü için her zaman geçerli bir doğru olmadığı görülmektedir. Örneğin, Kartal (1978) Çankırı’ndan Ankara’ya göç edenler üzerinde yaptığı araştırmada kentte kalış süresi ve gelir düzeyi artan kişilerin gecekonduda oturma oranının giderek azaldığını ve bu kişilerin orta gelir grubu konutu tercih etmeye başladıklarını ve yine kentte kalış süresi arttıkça göç edenlerin ev sahibi olma oranının da arttığını sonucuna varmaktadır.

1980 yılında yaptığımız araştırmada Ankara’ya göç eden İskiliplilerde % 40 mın konut sahibi olduğu belirlenmişti; bu oran 2003 çalışmasında %65’e yükselmiştir. Deneklerin yaklaşık ¾ ü apartmanda oturduklarını belirtmişlerdir. Ancak bu oran kentte kalış sürelerine göre oldukça farklı bir dağılım göstermektedir. Göç edenlerin kentte kalış süresi uzadıkça, daha yüksek nitelikli bir konutta oturma olasılıkları ve aynı zamanda konut sahibi olma olasılıkları artmaktadır (Ersoy, 1985; Ersoy, Balaban, 2003).

Gerek 1980 çalışmamız gerekse 2003 verileri, İskiliplilerin de kentte kalış süreleri uzadıkça kentin imarlı konut alanlarına geçme olasılıklarının da arttığını göstermektedir. Nitekim 1980 verileri, 1951 yılı öncesinde kente yerleşen göçmenlerin %8’i ilk konutlarını imarlı alanlarda seçerken 3. konutta bu oranın %63’e yükseldiğini göstermiştir. Diğer yandan ilk konutunu, imarlı bölgelerde seçen göçmen oranında da yıllara göre düzenli bir artış gözlenmektedir. Bu oran, 1951 yılı öncesi kente yerleşenlerde %8 iken, bunu izleyen her dönemde sürekli ve düzenli bir biçimde artarak 1970 sonrası kente yerleşenlerde %42’ye kadar çıkmıştır (Ersoy, 1994: 65).

2003 yılı bulguları da bu eğilimin devam ettiğini göstermektedir. Buna göre, İskilip’ten göç edenlerin %57’sinin ilk yerleştikleri konut gecekonduda iken, halen oturlan konutlarda bu oran %29’a düşmüştür. Kentte kalış süresi arttıkça da, gecekondudan imarlı alanlardaki apartman tipi konuta geçen hane oranı belirgin bir biçimde artmaktadır.

Yine bu çalışma verilerine göre, kentte kalış süresi uzadıkça daha yüksek nitelikli bir konutta oturma olasılığı da artmaktadır. 1951 öncesi İskilip’ten Ankara’ya kente göç edenlerin yerleştikleri ilk konutların ancak %20’sinde elektrik ve su varken, 1980 yılında -aynı grup için- bu oran %93 e yükselmiştir. 2003 çalışmasında elektrik ve suyu olmayan konut kalmadığı gibi, konutların yarıdan fazlasında kalorifer tesisatı bulunmaktadır (Ersoy, 1985; Ersoy, Balaban, 2003).

Tüm bu göstergeler modernleşme paradigmasının evrimci modelinin iyimser öngörülerine destek vermektedir. Ancak, İskilip ilçe merkezi ile köylerinden göç eden ve birbirinden oldukça farklı sosyo-ekonomik geçmişe sahip olan kesimler ayrı ayrı incelendiğinde oldukça farklı bir tablo ile karşılaşılacaktır.

Buna göre, göçmenlerin kentte yaşadıkları ilk ve son konut ve mahallelerin niteliklerinden, konut sahipliğine ve odabaşına düşen kişi sayısına kadar tüm değişkenler açısından bakıldığında, yukarıda belirttiğimiz tüm iyileşmeler, ilçe merkezinden göç edenlerle karşılaştırıldığında, köyden göç edenlerde çok daha yavaş gerçekleşmiş ya da bu iyileşmeden hiç nasibini alamamışlardır.

Diğer bir deyişle, bulguların, toptancı bir değerlendirmesi ile farklı sınıfsal katmanlar açısından incelenmesi, kentle eklemlenme açısından bizleri oldukça farklı sonuçlara ulaştırmaktadır. Nitekim aşağıda sunacağım zorunlu göç örneğinde ulaştığımız sonuçlar bu ayrımı daha da keskin bir biçimde sergilemektedir.

3. BÖLÜM

Sunuşum bu bölümünde değineceğim ikinci çalışma 2003 yılında yürütülmüştür. ODTÜ den bir çalışma grubu olarak GAP İdaresi için yaptığımız Köye Dönüş Ve Rehabilitasyon Projesi⁸ kapsamında, doğu ve güney doğu bölgesindeki 11 ilde boşaltılan 820 köy ve 2.345 mezrayı kapsayan kırsal alandan güvenlik nedenleriyle zorunlu göçle ayrılarak kentsel alanlara yerleşen 54.000 hanede yaşayan yaklaşık 400.000 köy sakininden 1097 hane reisi ile görüşülmüştür. Bu görüşmelerde toplanan veriler, köylerini terk etmek zorunda kalan toplam nüfusun, değişik varsayımlara göre, yaklaşık % 1- 2 sine karşılık gelmektedir⁹.

Çok büyük bölümü 1990-1995 yılları arasında zorunlu göç ile değişik kentlere yerleşen bu göçmen nüfusun yaklaşık % 40 ı okuma yazma bilmemektedir. Çok büyük bölümü ise ilkokul mezunudur ve ortalama hane büyüklüğü 12 kişidir.

Toplanan bilgilere göre, göç edilen köylerin % 21'inde ilkokul, %84'ünde sağlık ocağı yoktur. Köylerin yarısında ya hiç öğretmen olmadığı ya da bir tek öğretmen olduğu anlaşılmaktadır. Hiç sağlık personeli olmayan yerleşme oranı %88'dir. Köylerin %13' ünde sağlık ocağı olmasına karşın hiç bir sağlık personeli istihdam edilmemiştir.

Terk edilen yerleşmelerin göç öncesinde %84'ünde elektrik olduğu, çok büyük bölümünde içme suyu bulunduğu belirtilmiştir. Hiç yolu olmayan ya da sadece patika yolla ulaşılan yerleşme sayısı 15 dir (% 5). Yolların 2/3 ü stabilize yolla merkeze bağlanırken, sadece 7 köy (% 2.4) asfalt yola sahiptir

Özetle, odak grup çalışması kapsamında yer alan terk edilmiş köylerde sosyal donatı olanakları son derece yetersiz iken, teknik alt yapı olanaklarının görece daha iyi bir durumda oldukları söylenebilir.

Göçmenlerin % 16'sı göç öncesinde yaşadıkları köylerde hiç bir gelir kaynağına sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Göç öncesinde ekicilikle geçinen katılımcıların yarısı (%57) 40 dönümden az, ¼ ü ise 100 dönümün altında büyüklükte tarla sahibi olduklarını, belirtmişlerdir. Üreticilerin hemen tamamının (%90) birincil ürün olarak tahıl ektiği görülmektedir. Hane başına düşen ortalama büyükbaş hayvan sayısı 13 dür.

Köyde oturan konutların büyük bölümünün (% 27) üç odalı olduğu anlaşılmaktadır. Konutların sadece % 1.7 sinde ev içinde akar su, % 9.2'sinde tuvalet, % 4.6'sında ise telefon vardır. Özetle, hane büyüklükleri göz önüne alındığında terk edilen konutların gerek oda sayısı ve gerekse konfor bakımından son derece yetersiz koşullara sahip oldukları anlaşılmaktadır.

⁸ Bu proje bulgularının özetlendiği bir çalışma için bkz. Ersoy, M. (2003).

⁹ Toplanan veriler yaklaşık 9,000-10,000 kişilik bir gruba ilişkin bulguları kapsamaktadır.

Yaklaşık 10 yıldır kentlerde yaşamak zorunda kalan deneklerin kent yaşamı ile nasıl eklemlendiğine ilişkin bulgularımız, ilk bölümde İskilipli göçmenler için ulaştığımız sonuçlardan büyük farklılık göstermektedir.

Her ne kadar odak grup çalışmalarına katılan yurttaşların kentteki ortalama hane büyüklükleri kentleşme yazınında yer alan genel eğilimle örtüşen biçimde küçülerek, 12 den 9 a inmişse de özellikle iktisadi yaşamla ilgili bulgular bakımında olumlu bir gelişme sağlanabilmiş değildir.

Katılımcılara şu anda hanelerinde çalışabilir durumda olan kişi sayısı ile fiilen çalışanların sayısı sorulmuştur. Verilen yanıtlara göre, deneklerin % 17 si (141 hane) hanelerinde gelir getiren kimse olmadığını, dolayısıyla da hane gelirinden söz edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Diğer yandan, hanelerin % 72 si düzenli bir iş ve gelire sahip değillerdir. Ücretli düzenli bir işte çalışanların oranı % 7 gibi son derece düşük bir orandadır.

Katılımcılara kente göçtüklerinde yaptıkları ilk işin ne olduğu sorulmuştur. Alınan yanıtlara göre, gerek iş bulamayanların, gerekse mevsimlik ve düzensiz işlerde çalıştıklarını belirtenlerin sayısı (% 82) oldukça yüksektir. Nitekim, görüşmeye katılanların % 83'ü kalıcı bir meslek sahibi olmadıklarını belirtmişlerdir. Aylık geliri olduğunu belirten hanelerin toplam gelirleri ortalamasının 86 milyon TL olduğu, bunların $\frac{3}{4}$ ünün aylık toplam gelirinin 100 milyon TL ve altında gerçekleştiği görülmektedir¹⁰. Köyden göç edenlerin emek piyasasındaki nitelikleri göz önüne alındığında bu durum şaşırtıcı değildir. Bu veri aynı zamanda bu kesimin kentten yeni yoksullarını oluşturduğunu ya da mevcut kentsel yoksulluğu daha da keskinleştirdiğini de tüm açıklığı ile göstermektedir.

Odak grup çalışmalarına katılan yurttaşların yaklaşık yarısının hiç bir sosyal güvencesi yoktur. Geri kalan kesim içinde en önemli sosyal güvence aracının (% 43.4) “yeşil kart” olduğu anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla, göçle birlikte bölge kentlerine iş gücü talebi açısından hiç bir beceriye sahip olmayan, eğitimsiz, niteliksiz, özetle insan sermayesi son derece düşük düzeyde olan büyük bir nüfus akımı olmuş ve yoksulluk daha da katlanılmaz boyutlara yükselmiştir. Göçmenlerin hiç geliri olmayanlarla birlikte, % 80 i aşan bir bölümünün kentte yaşamlarını çok zor koşullarda sürdürmeye çalıştıkları görülmektedir.

Görüşülen hane reislerinin yarıya yakını (%45) kentte oturdukları konutun sahibi olduklarını belirtmişlerdir. Sahip olunan konutların % 37'si gecekondü statüsündedir. Ancak, gecekondü statüsünde olmayan konutların yapı ve çevre kalitesinde de önemli sorunlar vardır. Kentte oturan konutlarda oda sayısı terk edilen köylerdeki konutların oda sayılarından az değildir. Kentte hane büyüklüklerinin küçüldüğü göz önüne alınırsa görece de olsa bir düzelme olduğu ileri sürülebilir. Ne var ki bir çok durumda iki odalı bir konutta 10 kişiden fazla insanın kaldığı da gözlemlenmiştir. Çoğu durumda aile büyükleri ile çocuklar aynı odayı paylaşmaktadır.

Konutlarda elektrik ve suya ilişkin durum köye göre belirgin ölçüde iyileşmiştir. Konutların tümünde elektrik vardır ve kaçak elektrik kullanımının yaygındır. Konutların % 91'i su şebekesine, $\frac{3}{4}$ ü kanalizasyon şebekesine bağlıdır ve % 90'ı bir kent içi bir yoldan hizmet alabilmektedir.

Özetle, konut ve çevre konforu açısından bakıldığında, kentteki koşulların terk edilen köylerle karşılaştırıldığında daha iyi olduğu görülmekte ise de anılan kentsel hizmetlerin son derece

¹⁰ Aynı yılda net asgari ücret 16 yaşını doldurmuş olanlar için 225 milyon TL dir.

niteliksiz olduğu, örneğin elektrik sunumunun sık sık kesintiye uğradığı, yolların çok bozuk olduğu da belirtilmelidir. Söz konusu alanlar, kentlerin en sorunlu alanlarını oluşturmaktadır. Mekan kalitesi, kentin diğer kesimleri ile karşılaştırıldığında, oldukça düşüktür. Söz konusu alanların yaygın olan işsizlik olgusuyla birleştiğinde gelecekte kentin yeni çöküntü alanlarını oluşturması da kaçınılmaz görünmektedir.

Bu kesimin, köye dönüş olanağının sağlandığı dönemde “yeni göç ekonomisi” kuramcılarının ileri sürdüğü tezleri destekler biçimde, riskleri dağıtarak azaltma stratejisi izledikleri görülmektedir. Buna göre, aile bireylerinden yaşları daha ileri olanlar köye geri dönerken, görece genç olanların kentte kalarak, haneye ek bir gelir akışı sağlamayı yeğlediklerine tanık olunmuştur.

Bu bakımdan, geldiğimiz aşama itibariyle, zorunlu göç sorunu kırsal olduğu kadar, kentsel bir sorun olarak da belirginleşmektedir. Söz konusu nüfusun önemli bir bölümünün 10 yılı aşan bir süredir kent merkezlerinde yaşamını sürdürmesi, bir kısmının kentte konut sahibi olması, dikkate değer bir bölümünün kentsel nitelikte işlerde çalışıyor olmaları, bu kesimin sorunlarını kentsel bir sorun hale getirmektedir. Ancak bu sürecin oldukça sorunlu bir içeriğinin olduğu da açıktır. Söz konusu kesimlerin gerek yaşam çevrelerinin standartları, gerekse çalıştıkları işlerin niteliği, kentin diğer yerleşik kesimlerle karşılaştırıldığında oldukça sorunludur. Özetlemek gerekirse, söz konusu kesimler, tarımsal üretim yapan köylü olma özelliklerini büyük ölçüde yitirirken, kentli yurttaşlar olma özelliğini kazanmaktan da uzak görünmektedirler. Mutlak olarak yoksullaşmış bir kitle durumundadırlar. Gerek kentlerdeki iş olanaklarının kısıtlı oluşu, gerekse de kent yaşamının gerekli kıldığı becerilerden yoksun olmaları, söz konusu kesimi yaşadıkları kentlerin en sorunlu kesimi haline getirmiştir.

SONUÇ

Yukarıda sunulan bulgulardan da görüleceği gibi birbirinden boyut, ortam, neden ve koşulları bakımından büyük farklılık gösteren iki göç hareketinin özneleri olan göçmenlerin -barınma sorunları da dahil- kentsel yaşamla eklemlenme biçimleri büyük farklılık göstermektedir. Gerek Modernleşme Okulunun aşırı iyimser varsayımlarının gerekse Bağımlılık Okulunun -belirli yönleri bakımından ampirik verilerle desteklenmesine karşın- aşırı karamsar öngörülerinin tümüyle geçerli olmadığı bir tablo ile karşı karşıyayız. İskilip ilçe merkezinden Ankara'ya göç eden ve eğitim, beceri ve gelir düzeyi görece yüksek olan göçmenler kentsel bütünleşme açısından oldukça başarılı bir tablo sergilemelerine karşın, İskilip'in köylerinden Ankara'ya göç edenlerle, zorunlu göç ile doğu ve güneydoğu illerine yerleşmek zorunda kalan göçmenler için durum bunun tersi olmuştur. Benzer biçimde, Bağımlılık Okulunun göçmenler için savladığı “marjinalleşmiş kitleler” öngörüsü zorunlu göç ile yerlerinden edilen göçmenler için geçerli bir betimleme olarak görülse bile, İskilip'in ilçe merkezinden gelen göçmenler için bunu söylemek oldukça güçtür. Diğer bir deyişle, kente yerleşen göçmenleri sınıfsal farklılıklarını tümüyle göz ardı ederek kendi içinde farklılıkları olmayan türdeş ve özgün bir toplumsal kategori gibi tanımlayan kuramsal yaklaşımlar gerçek yaşamın zengin renklerini doğru tahlil edemeyen tek biçim varsayımlar ileri sürerken önemli yanlışlar yapmaktadırlar.

Bu bağlamda, üretim tarzlarının eklemlenmesi yaklaşımı salt farklı üretim tarzlarının yapısal düzeyde olası eklemlenme biçimleri ile sınırlı kalan bir kuramsal bakış olarak görülmemelidir. Aynı bakış açısı, iki -ya da daha çok- birbirinden farklı sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklere sahip olan toplumsal sınıf ve katmanların aynı bir mekansal birimde yaşamak zorunda kalmaları durumunda ortaya çıkabilecek olası yeni sentezleri açıklamak için de kullanılabilir. İki farklı kesim arasındaki sürekli ilişki ve karşılıklı etkileşim, her bir kesimin kendi toplumsal, ekonomik ve kültürel öğelerini diğerine benimsetmeye çalıştığı bir tür mücadeleyi de içerecektir. Bu

ilişkisel birliktelik belirli bir zaman kesitinde, bütünleşme, ayrışma, asimilasyon ve marjinalleşme biçiminde gerçekleşebilir.

İskilip ve zorunlu göç örnekleri bu bakımdan son derecede öğretici iki örnek olarak değerlendirilebilir. İskilip ilçe merkezinden göç eden kesim kente beraberlerinde getirdikleri insan sermayesinin nitelikleri itibariyle kente egemen sosyo-ekonomik yapı ile daha kolay bütünleşen bir nüfusu temsil ederken, zorunlu göç ile kentlere yerleşenler yine kırsal alandan taşıdıkları sınıfsal konumları ile kentin yedek emek gücü niteliğindeki marjinal nüfusuna eklenmektedirler.

Bu nedenle, iç göçlerin kentsel alanlarda yaratacağı salt tehditler/sorunlardan değil fırsatlardan da söz edilmelidir. Bunun için de eklenilecek kesimlerin beraberlerinde getirdikleri insan sermayesini bilmeden toptan bir öngörde bulunmak doğru olmayacaktır. Bu bağlamda bakıldığında, “göçmen” olarak tanımlanan kategorinin tümüyle terk edilmesi gerektiği de ileri sürülebilir. Salt mekansal olarak bir başka yerleşim biriminden gelmiş olmaya verilecek bu aşırı rol yüklemeye, mekan fetişizmine giden bir yolu da açmaktadır. Belirleyici olan, kentle eklenilecek yeni nüfusun hangi sosyal sınıf ve katmanlarla eklenilecek özelliklere sahip olduğunun görülmesidir.

Diğer yandan, hangi tür geçerli olursa olsun, yeni bir nüfusun eklenmesi ile ortaya çıkan durum bir önceki ile aynı olamadığı gibi, o durumu da tümüyle geçersiz kılar. Artık bütüne özgüllüğünü veren bu yeni sentezdir. Birbirini aynı etki gücüyle olmasa da karşılıklı etkileyen kesimlerin eklenildiği yeni ve sürekli kendini yenileyen/dönüşen dinamik bir entite/varoluştur ortaya çıkan. Eklenilecek kesimlerin özgül niteliklerine bağlı olarak ortaya birbirinden oldukça farklı süreçler ve mücadele biçimleri ile karşılaşılacağı için ortaya çıkacak sentezler de standart bir genellemenin öngördüğü türdeş özellikler göstermeyecektir. Kuşkusuz, yukarıdaki çözümlenmenin tüm farklılıklarına karşın sınırlı bir coğrafyada yapılmış, sınırlı ve görece türdeş nüfusların eklenildiği iki deneyimi aktardığı unutulmamalıdır.

Özetlersek, değişik nedenlerle daha önce yaşadığı yerleşim birimi ve üretim ilişkilerinden kopartılan nüfus, sahip olduğu özgül niteliklerine bağlı olarak kentsel yaşamla eklenilecektir. Kentte yaşanan barınma sorunlarının boyutlarını ve niteliğini de belirleyecek olan bu eklenme süreci, yine eklenecek nüfus kesimlerinin niteliklerine bağlı olarak yeni fırsatlara ya da tehdit ve sorunlara yol açarak yepyeni bir bileşimin oluşumu ile sonuçlanacaktır.

KAYNAKLAR

Alpar, İ., Yener, S. (1991), *Gecekondu Araştırması*, DPT-Sosyal Planlama Başkanlığı-Araştırma Dairesi, Ankara

Ersoy, M. (1985), *Göç ve Kentsel Bütünleşme*, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayınları n.2, Ankara.

Ersoy, M. (1994), "Kente Göçeden Nüfusun Konut Sorunu", *Konut '94*, Batıkent Konut Üretim Yapı Kooperatifleri Birliği, Ankara, ss.59-66.

Ersoy, M. (2003), “*Sub-Regional Development Plan for the Displaced Villagers in East and Sout Eastern Anatolia*”, Hanoi, Vietnam ‘da yapılan 7. APSA Kongresinde sunulan bildiri.

Ersoy, M. ve Balaban, O. (eds) (2002) *Göçmen Nüfusun Kentle Etkileşim Süreci*, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması A.B.D.

Kapil, İ., Genççağa, H. (1972): *Urbanization and Modernization in Turkey: A Case Study*, USAID Discussion Paper No:10, Ankara.

Kartal, Kemal (1978), *Kentleşme ve İnsan, Kentleşme Sürecinde İnsan Tutum ve Davranışlarında Meydana Gelen Değişmeler: Çankırı Köylerinden Ankara'ya Göç Edenler Üzerinde Bir Araştırma*, Doğan Basımevi, Ankara ve *Kentleşme ve İnsan*. TODAİE Yayınları, Ankara.

Lawrence, C., (2005), “Re-Bordering the Nation: Neo-Liberalism and Racism in Rural Greece”, *Dialectical Antropology*, c.29, ss.315-334.

Massey D.S.,(1993), “Theories of International Migration: A Review and Appraisal”, *Population and Development Review*, 19 (13), ss.431-466.

Pooley, C.G. ve Whyte, I. D. (1990), “Introduction: Approaches to the Study of Migration and Social Change” , *Migrants, Emigrants and Immigrants*”, Edited by Colin G. Pooley and Ian D. Whyte, London and New York: Routledge